

ἔχον ἄπειρον δύναμιν καὶ σοφίαν καὶ ἀγαθότητα· ἐν τῷ νῶ αὐτοῦ ὑπάρχουσιν αἱ ιδέαι πάντων τῶν ὄντων ¹.

4. Κοσμολογία καὶ φυσική. Ὁ θεὸς διὰ τῶν ἀρχεγόνων αὐτοῦ ἰδιοτήτων ὑπάρχει ὁ αἴτιος πάντων. Διὰ τῆς ἀπείρου δυνάμεως δύναται νὰ παράγῃ τὰ ὄντα, διὰ δὲ τῆς ἀπείρου σοφίας γινώσκει πάντα ὅσα δύναται νὰ παράγῃ, διὰ δὲ τῆς ἀπείρου ἀγάπης θέλει νὰ παράγῃ αὐτά. Ἡ δὲ παραγωγή πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός ². Ἀποβλέπων ὁ θεὸς εἰς τὰς ἐν τῷ οἰκείῳ νῶ ιδέας τῶν ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ μετ' ἀπολύτου ἐλευθέρας ἀγάπης ³. Τὰ δημιουργήματα ὅμως ὡς τοιαῦτα δὲν ἔχουσι τελειότητα, διότι εἶναι πεπερασμένα, συνεστῶτα, ὡς εἶδομεν, ἐξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος. Ἡ ἀτέλεια τῶν δημιουργημάτων προέρχεται ἐκ τοῦ «μὴ ὄντος», ὅπερ δὲν ποιεῖ ὁ θεός, ἀλλότριος ὢν αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐπιτρέπει χάριν τοῦ ἀγαθοῦ ⁴. Δημιουργῶν ὁ θεὸς πρόσωπα καὶ πράγματα ἄγει αὐτὰ ἐκ τῆς ἀνυπαρξίας εἰς τὴν ὑπαρξιν, ἔχοντα ὠρισμένην ἀναφορὰν ⁵, χρησιμοποιοεῖ δὲ τό τε ὄν (ὅπερ αὐτὸς ἔδωκε) καὶ τὸ μὴ ὄν (ὅπερ ἐκεῖνα οἴκοθεν ἔχουσι) πρὸς συντέλεσιν τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας πάντων ⁶. Ὁ περιορισμὸς δη-

¹. Τὸ πλῆθος τῶν ιδεῶν δὲν αἶρει τὴν ἀπλότητα τοῦ θεοῦ ἄλλως τε καὶ διότι αἱ ιδέαι δηλοῦσι μόνον τὴν σχέσιν ἐκείνου πρὸς τὰ ἔξω. (Αὐτ. 2,3 art. 6. 6,3, art.3).

². Αὐτ. 11, 3, art.2.

³. Τὰ ἀτελεῖ ὄντα, συναισθανόμενα τὴν ἑαυτῶν ἀτέλειαν, ἀγαπῶσιν ἄλλα, ὅπως δι' αὐτῶν συμπληρωθῶσιν. Ἄλλ' ὁ οὐδενὸς χρήζων καὶ τέλειος θεὸς ἀγαπᾷ τὰ ἄλλα οὐχὶ ἐξ ἐνδείας ἀλλ' ἐξ ὑπερβαλλούσης πρὸς ἑυτὸν ἀγάπης, ἣτις ἐκχύνεται καὶ ἐπὶ ἄλλα. (Αὐτ. 8,6 art.2. 9,7, art.2).

⁴. Αὐτ. 7,5 art.8.

⁵. Τὸν περιορισμὸν, τὴν στέρησιν, ἔχουσι τὰ πράγματα οἴκοθεν καὶ πρὸ τῆς ὑπάρξεως. Καὶ πρὸ τῆς δημιουργίας, ἐπὶ παραδείγματος, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο οὔτε λίθος οὔτε δένδρον οὔτε ὄνος οὔτε ὅσα ἄλλα· ὅτε ἐδημιουργήθη, εἶχεν ἤδη τὰς τοιαύτας στέρησεις καὶ δὲν ἔλαβε παρὰ τοῦ θεοῦ. (Αὐτ. 6,3, art.2).

⁶. Ἐνθ. ἀνωτ. «Et haec est sapientia Dei maxima, quae utitur non ente tamquam ente». Πβ. καὶ 9 codicill. art. 3 «Deus enim infinitus non potest dare finitudines nisi utendo nihilitate».

λαδή, ἢ στέρησις καὶ ἀτέλεια τῶν δημιουργημάτων εἶναι συμφυῆς πρὸς τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν· εἰ μὴ ἦσαν τοιαῦτα, θὰ ἦσαν ἕκαστον ἀπειρον καὶ κατ' ἀκολουθίαν θεός. Βεβαίως ὁ περιορισμὸς εἶναι κακόν, εἶναι στέρησις τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον νὰ λείπη ¹.

“Ὅπως ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος ὀφείλει τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ εἰς τὰς τρεῖς ἐκείνας τοῦ θεοῦ θεμελιώδεις ἰδιότητας, οὕτω καὶ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπενεργουσῶν κατ' ἴδιον ἐκάστης τρόπον καὶ ἀποκαλυπτομένων διὰ τῶν οἰκείων ἀποτελεσμάτων. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τρεῖς μεγάλαι ἐπιδράσεις (*tres magni influxus*) τῶν ἀπολύτων καὶ ἀρχηγόνων ἰδιοτήτων ἐμφανίζονται ἡμῖν ὡς καθολικὴ δύναμις, καθολικὴ εἰμαρμένη καὶ καθολικὴ ἄρμονία. Ἡ μὲν δηλαδή ἀπόλυτος δύναμις ποιεῖ τὴν ἀνάγκην, ἡ δὲ ἀπόλυτος σοφία τὴν εἰμαρμένην, ἡ δὲ ἀπόλυτος ἀγάπη τὴν ἄρμονίαν τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἀνάγκη κρατεῖ διὰ πάντων· οὐδὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως ἢ ὡς εἶναι, νὰ ἐνεργῇ καὶ πάσχη ἄλλως ἢ ὡς ἡ ἴδια φύσις καθορίζει. Ὡσαύτως καθολικὴ εἶναι καὶ ἡ εἰμαρμένη, ἡ ἐν τῷ κόσμῳ δηλονότι κρατοῦσα συνάφεια αἰτίων καὶ αἰτιατῶν (*ordo causarum connexarum*)· πᾶν τὸ ὑπάρχον καὶ συμβαῖνον εἶναι ἐνηρμοσμένον ἐν τῷ καθολικῷ συνειρημῷ τῶν αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ὑπόκειται ἄρα εἰς τὴν μοῖραν (*fatum*). Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία τάξις ὑπάρχει χάριν ἑαυτῆς ἀλλὰ μόνον χάριν σκοποῦ τινος, ἔπεται ὅτι πάντα ἐν τῷ κόσμῳ εἶναι διατεταγμένα πρὸς ἐνιαῖον καὶ ὠρισμένον σκοπὸν καὶ συνεργοῦσι πρὸς ἐφίξιν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐν ᾧ καὶ εὐρίσκουσι τὴν ἑαυτῶν τελείωσιν. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ διὰ πάντων τῶν ὄντων τοῦ κόσμου διήκουσα καθολικὴ ἄρμονία ².

¹. Ἐὰν μὴ ὑπῆρχε τὸ κακόν, δὲν θὰ ὑπῆρχον καὶ τὰ πράγματα (μεθ' ὧν εἶναι τὸ κακόν συμφυές)· τότε ὅμως θὰ ὑπῆρχε μόνον χάος. (Αὐτ. 9,9 art.5).

². Αὐτ. 9, 1—5 φ. 8, art. 1. Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνάγκην εἶναι ἡ τυχαιότης (*contingentia*), πρὸς δὲ τὴν εἰμαρμένην ἡ σύμπτωσις (*casus*), πρὸς δὲ τὴν ἄρμονίαν ἡ τυφλὴ τύχη (*fortuna*). Αἱ ἀντιθέσεις αὗται προέρχονται οὐχὶ ἐκ τοῦ ὄντος ἀλλ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τῶν πραγμάτων. (Αὐτ. 9,1).

Πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην τοῦ κόσμου τὴν κατὰ θεαρχικὸν τρόπον τελουμένην διασταυροῦται ἕτερα τὶς ἐκδοχὴ (νεοπλατωνίζουσα) πανθεϊκὴ, καθ' ἣν ὁ θεὸς ἐκχεῖται τρόπον τινὰ εἰς πάντα καὶ πολλαπλασιάζεται, προέρχεται ἐπὶ πάντα καὶ γίνεται ἐν παντί. Ἐκ τοῦ θεοῦ δηλαδὴ ἀπορρέει σειρὰ κόσμων, οἵτινες ἐμφαίνουσι βαθμολογικὴν διάταξιν αἰεὶ ἐλαττουμένης τελειότητος. Κατὰ πρῶτον ἐκπηγάζει ἀμέσως ἐκ τοῦ θεοῦ ὁ ἰδεατὸς ἢ ἀρχέτυπος κόσμος (*mundus archetypus*), τουτέστιν ὁ πρότυπος κόσμος πάντων τῶν ὄντων. Ἐκ δὲ τοῦ ἰδεατοῦ προέρχεται ὁ μεταφυσικὸς κόσμος (*mundus metaphysicus*), ὁ περιλαμβάνων τοὺς αἰδίους νοῦς (*mundus mentalis*), τοὺς Ἄγγέλους, τὴν ψυχὴν τοῦ κόσμου καὶ τοὺς νοῦς τῶν ἀνθρώπων ¹. Ἀκολουθεῖ τρίτος ὁ μαθηματικὸς κόσμος (*mundus mathematicus*), ὁ κόσμος δηλονότι τοῦ ἀπείρου καὶ ἀπολύτου χώρου, περὶ ὃν ἀσχολεῖται ἡ γεωμετρία. Τέταρτος δ' ἔρχεται ὁ κόσμος τοῦ χρόνου καὶ τῶν σωμάτων (*mundus temporalis et corporalis*) περιλαμβάνων ἀπειρον ἀριθμὸν ἡλιακῶν συστημάτων. Πέμπτος καὶ τελευταῖος εἶναι ὁ ἐμπειρικὸς κόσμος (*mundus situialis*), ἐνθα τὰ πράγματα ἐμφανίζονται ἐν ὀρισμένῳ σημείῳ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Ἐκαστος κατώτερος κόσμος περιέχεται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ καὶ πάντες, ὡς εἰκός, περιλαμβάνονται ἐν τῷ θεῷ ².

Ἀσχέτως πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἑρμηνεύει τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, ὁ Καμπανέλλας ἐν τῇ φυσικῇ ὑπομιμνήσκει κυρίως καὶ μάλιστα τὸν Τελέσιον, ἐν μέρει δὲ καὶ τὸν Πατρίκιον. Παραδέχεται δηλαδὴ δύο ἐν τῇ φύσει δυνάμεις, τὴν θερμότητα καὶ τὴν ψυχρότητα, αἵτινες πρὸς ἀλλήλας ἀντιμαχόμεναι ἐπιδρῶσιν ἐπὶ

¹. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὰς ὑπὸ ψ-Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἐξαρθείσας καὶ ὕστερον παρὰ τοῖς Σχολαστικοῖς κρατησάσας οὐρανίους ἱεραρχίας.

². Παρὰ ταῦτα ὅμως, πάντα τὰ δημιουργήματα ἕνεκα τοῦ συμφύτου αὐτοῖς μὴ ὄντος, πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἐντὸς τοῦ θεοῦ· ἕκαστον ἐκείνων, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ ὑπερτάτου Ἄγγελου ἐξαιρουμένου, ἀφίσταται πόρρω τοῦ θεοῦ καὶ προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸ μηδὲν ἢ πρὸς τὸν δημιουργόν. (Αὐτ. 8, 4, art.8. 10, 1, art.2. 15, 2, art.1).

τὴν καθ' ἑαυτὴν ἀδρανῆ ὕλην καὶ διὰ τῆς ἀντιθέτου ἐπενεργείας παράγουσιν ἐκ ταύτης τὰ διάφορα ὄντα καὶ φαινόμενα. Ἡ δὲ ὕλη πάλιν προϋποθέτει τὸν χῶρον, ὃν ἐποίησεν ὁ θεὸς ὡς τὸν φορέα ἐκείνης, ὑπόβαθρον πάντων τῶν σωματικῶν. Ὁ θεὸς λοιπὸν ἐδημιούργησε κατὰ πρῶτον τὸν χῶρον καὶ ἐνεργάσατο ἐν αὐτῷ τὴν ὕλην ὡς πεπερασμένην ἐνότητα καὶ βάσιν πασῶν τῶν διαφορῶν· εἶτα δ' ἐποίησε τὰς δύο δυνάμεις, τὴν θερμότητα καὶ τὴν ψυχρότητα, τὰς κατὰ τρόπον ἀντίθετον ἐπὶ τὴν ὕλην ἐπενεργούσας ¹. Ἐντεῦθεν προῆλθον τὰ ὄντα ὡς ἐξῆς· διὰ τῆς ἐπενεργείας τῶν δύο ἐκείνων δυνάμεων ἀπεχωρίσθησαν τὰ δύο μεγάλα τοῦ κόσμου συστατικὰ μέρη, ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Ἐν τῷ οὐρανῷ κρατεῖ ἡ θερμότης, ἧς ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ φῶς. Ἡ οὐράνιος δηλαδὴ θερμότης, ἵνα μὴ ὑπερνικηθῇ ὑπὸ τῆς ἠνωμένης δυνάμεως τῆς ψυχρότητος, συνηθροίσθη ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ χώρᾳ, ἔξω τοῦ πεδίου τῆς ψυχρότητος, καὶ δι' ἀνακλάσεως παρήγαγε τὸ φῶς, οὗ ἀθροίσματα εἶναι οἱ ἀστέρες. Ἡ δὲ ψυχρότης, ἐκ τοῦ ἐναντίου, συνήγαγε τὴν λοιπὴν ὕλην τὴν μὴ κατεχομένην ὑπὸ τῆς θερμότητος καὶ ἐπύκνωσεν εἰς σφαῖραν, εἰς σκληρὸν καὶ ἀκίνητον σῶμα, τὴν γῆν. Ἡ γῆ ἄρα εἶναι πυκνὴ, ἀκίνητος καὶ μέλαινα, ἐν ἣ κρατεῖ ἡ ψυχρότης ². Διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς οὐρανίου θερμότητος, τουτέστι τῶν ἀστέρων ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ διὰ τῆς ἀντιδράσεως τῆς ψυχρότητος τῆς γῆς γεννῶνται τὰ λοιπὰ φυσικὰ ὄντα, ὅσα παρατηροῦμεν ἐπὶ τῆς γῆς ³.

Ὁ κόσμος ὅλος εἶναι ἔμψυχος, διέπεται καὶ κυβερνᾶται ὑπὸ καθολικῆς ψυχῆς. Καὶ εὐλόγως· ὑπάρχων οὗτος τὸ εὐγενέστατον τῶν ὄντων, τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ κάλλιστον καὶ ἄριστον δημιούργημα, ἔχει ἀναγκαίως ψυχὴν καὶ δὴ καὶ ἐκπρεπεστάτην, ἥτις προνοεῖ περὶ πάντων ⁴. Αὕτη δὲ εἶναι τὸ πρῶτον δημιούργημα

¹. Αὐτ. 1,9 art.12. 2, 5, art.1 ἐξ. 11, 5, art.4.

². Physiolog. c.1, art.1-5.

³. Αὐτ. c.2, art.3. Univers. phil. 2,5 art.1 ἐξ. 7,1, art.1 ἐξ.

⁴. Ἡ ἄμεσος πρόνοια πρὸς διατήρησιν πάντων δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ· διότι ὁ θεὸς εἶναι ἀπειρος, ἡ δὲ δημιουργηθεῖσα φύσις ἐπιδέχεται τὴν ἀπειρον ἐπίδρασιν αὐτοῦ μόνον κατὰ περιορισμένον τρόπον, διὰ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς.

τῆς πρώτης σοφίας καὶ ἀποβλέπουσα εἰς τὸν νοῦν τοῦ θεοῦ ποιεῖ τὰ ἐπὶ μέρος κατὰ τὰς ἐν ἐκείνῳ ἰδέας. Ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ διήκει διὰ πάντων, περιέχει ἐν ἑαυτῇ πάντα καὶ συνάπτει πάντα εἰς ἐν ὅλον, ἐποπτεύει καὶ διορᾷ πάντα, ἐμψυχοῖ καὶ ζωογονεῖ τὰ ὄντα, πορίζει τὰς σχέσεις καὶ ἀναλογίας, ἐνὶ λόγῳ τὴν τῶν πάντων ἁρμονίαν ¹. Ἐντεῦθεν προέρχεται τὸ ὅτι πάντα ἔχουσι ψυχὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν αἰσθησιν καὶ συναίσθησιν καὶ γνῶσιν· ψυχὴν ἔχει ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ καὶ τὰ ἐκ τῆς ἐπαλλήλου ἐπενεργείας αὐτῶν παραγόμενα ὄντα. Ἐμψυχα λοιπὸν καὶ αἰσθητικὰ εἶναι πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντα, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ φαινόμενα νεκρά ². Ὡσαύτως ἐκ τῆς παμψυχίας προέρχεται ἡ συμπάθεια καὶ ἀντιπάθεια πάντων ³, ἐφ' ἧς στηρίζεται κατὰ μέγα μέρος ἡ φυσικὴ μαγεία· ὁ μάγος γινώσκει τὴν πρὸς ἄλληλα συμπάθειαν καὶ ἀντιπάθειαν τῶν ὄντων καὶ χρησιμοποιοῖ τὴν γνῶσιν ταύτην πρὸς ἐπίτευξιν θαυμασίων ἀποτελεσμάτων ⁴. Τέλος δὲ ἡ τὴν καθολικὴν ἀλληλουχίαν ἀπεργαζομένη ψυχὴ τοῦ κόσμου θεωρεῖται κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν νέων πλατωνικῶν ὡς ἡ ἔδρα τῶν ὀρμεμφύτων, τῶν

¹. Αὐτ. 9,6, art.5. De sensu rerum 2, 32.

². Ἐπειδὴ πάντα εἶναι ἐμψυχα καὶ αἰσθητικά, ἔχουσι τὴν τάσιν πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, καθὰ μαρτυρεῖ ἡ κατὰ τῶν ἐναντίων ἐπιδράσεων ἀντίδρασις αὐτῶν· ἐπιδιώκουσι τὰ ὠφέλιμα καὶ φεύγουσι τὰ ἐπιβλαβῆ, συζεύγνυνται δὲ μετὰ τῶν ὁμοειδῶν πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους. Αὐτ. 6,7 art. 1. 6,7 art. 1 καὶ 10, art. 1. Πβλ. καὶ τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω σελ. 337, σημ. 5.

³. Ἐνεκα τῆς αἰσθητικότητος πάντων ἕκαστον ἐφίεται μὲν τινῶν, ἀπέχεται δὲ ἄλλων· ὅθεν προέρχεται ἡ συμπάθεια καὶ ἀντιπάθεια τῶν ὄντων.

⁴. Ὁ Καμπανέλλας διέκρινε εἶδη μαγείας, τὴν θεϊαν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν δαιμονικὴν μαγείαν, αἵτινες καίπερ φαινόμεναι ὡς ὅμοιαι ὁμῶς κατ' οὐσίαν διαφέρουσιν ἀλλήλων. Ἡ μὲν θεία μαγεία στηρίζεται ἐπὶ τῆς θείας βοηθείας καὶ συνεργίας, ἀπαιτεῖ σταθερὰν εἰς τὸν θεὸν πίστιν καὶ φθάνει εἰς θαυμάσια ἀποτελέσματα. Ἡ δὲ φυσικὴ μαγεία προέρχεται ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ἀστέρων καὶ τῶν ἀπορρήτων δυνάμεων τῆς φύσεως, χρήζει ὁμῶς τῆς θρησκευτικῆς πίστεως. Τέλος δὲ ἡ δαιμονικὴ μαγεία προκύπτει ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ κακοῦ πνεύματος. (De sensu rerum 1,1). Ὡς δ' εἶπεῖν ἡ περὶ συμπαθείας τῶν ὄντων γνώμη τοῦ ἀνδρὸς δὲν εἶναι ἄμοιρος δεισιδαιμονίας. Οὗτος ἐκλαμβάνει τὴν φυσικὴν μαγείαν ὡς τὴν ὑπερτάτην πρακτικὴν ἐπιστήμην καὶ προθυμεῖται νὰ τάξῃ παρὰ τὴν μεταφυσικὴν. (Met. 5,2. art.6).

προαισθήσεων, τῶν ὀνείρων καὶ τῶν προφητειῶν, ὧν ἴδιον ὄργανον χρησιμεύει ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, εἶδος τι μυστικοῦ αἰσθητηρίου¹.

5. Ψυχολογία καὶ γνωσιολογία. Ἐν τοῖς δημιουργήμασιν ὑπερέχει ὁ ἄνθρωπος θεωρούμενος ὡς μικρὸς κόσμος, μικρόκοσμος (*parvus mundus*). Οὗτος συνίσταται ἐκ σώματος, αἰσθητικῆς ψυχῆς καὶ νοητικῆς ψυχῆς (νοῦ)². εἶναι δὲ ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ οὐχὶ ἄυλος³ ἀλλ' ἔνυλος καὶ σωματικὴ, εἶναι ὕλη πλήν λεπτοτάτη καὶ εὐκίνητοτάτη, φωτεινὸν καὶ θερμὸν ζωτικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἐδρεύει μὲν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ, ἀλλὰ δύναται νὰ ἐκτείνηται διὰ τῶν νεύρων εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ σώματος⁴. "Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει πλήν τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἀνωτέραν ψυχὴν, νοητικὴν, μαρτυροῦσι μὲν τὰ παντοῖα προτερήματα καὶ πλεονεκτήματα τὰ καθιστῶντα αὐτὸν ἀνώτερον τῶν ζώων, μαρτυροῦσι δὲ κατ' ἐξοχὴν αἱ δεξιότητες καὶ γνωστικαὶ δυνάμεις· διὰ τούτων προσποιεῖ ἑαυτῷ μηχανικὰς τέχνας, τὴν ἀστρολογίαν καὶ μαγείαν, μάλιστα δὲ μανθάνει τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ θεῖα. Ἐνῶ δὲ ἡ κατωτέρα ψυχὴ δὲν εἶναι ἀλλοτρία τῆς ὕλης, ἡ ἀνωτέρα ὑπάρχει πνευματικὴ καὶ ἄυλος. Ἡ ὑπερτέρα αὕτη καὶ νοητικὴ ψυχὴ (ὁ νοῦς) προέρχεται ἐκ τοῦ θεοῦ δι' ἀπορρήτου ἀπορροῆς (*per ineffabilem emanationem*) καὶ χρησιμεύει ὡς μορφωτικὴ ἀρχὴ τῆς κατωτέρας·

¹. Περὶ τούτων διδακτικώτατον εἶναι τὸ λίαν διαφέρον ἔργον τοῦ φιλοσόφου «*De sensu rerum et magia*».

². Αὐτ. 1,5, art.2 «*In homine esse alterum genus animae, quod vocamus mentem*».

³. Ὁ Καμπανέλλας ἀποκρούει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι εἶδος, μορφωτικὸν τοῦ σώματος· ἐὰν ἦτο τοιαύτη, δὲν θὰ ἐκινεῖτο κατὰ βούλησιν ἐν τῷ σώματι, ὡς ὁ ναύτης ἐν τῷ πλοίῳ, ὁ ἐνοικος ἐν τῇ οἰκίᾳ. (Art. 14, 1, art. 1 καὶ 4 art. 3.).

⁴. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ἐκτείνεται κατὰ βούλησιν ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος καὶ νῦν μὲν ἐν τούτῳ νῦν δ' ἐν ἐκείνῳ τῷ ὄργανῳ αὐτοῦ συλλέγεται. Ἐπὶ τῆς προσεκτικῆς, φέρ' εἰπεῖν, καὶ συντόνου δράσεως συγκεντροῦται ὅλη ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, διὸ καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ στιγμῇ δὲν ἀκούομεν καλῶς. (Αὐτ. 1,4 art. 3 καὶ 5, art. 2.).

εἶναι ἀπλῆ οὐσία καὶ ὡς τοιαύτη ἀθάνατος ¹. Τὴν ἀθανασίαν τοῦ νοῦ ἀποδεικνύει τὸ μὲν ἢ μετ' ἀπείρου δυνάμεως γινομένη τάσις πρὸς τὸ ἄπειρον ² τὸ δὲ ἢ νόησις τῶν ἰδεῶν ³, τὸ δὲ ἢ πρὸς τὰ σωματικὰ παθήματα ἀδιαφορία καὶ ἢ πρὸς τὸν θάνατον ἀφοβία, ἔτι δὲ ἢ περιφρόνησις τῶν αἰσθητῶν καὶ ἢ ἐπιδίωξις ἄλλων ἀνωτέρων ἀγαθῶν ⁴.

Ἐφετηρία καὶ πηγή τῆς γνώσεως εἶναι ἡ αἴσθησις ⁵, ἧς ἀπαραίτητος ὄρος εἶναι τὸ πραγματικὸν πάθος (*realis passio*) τῆς ψυχῆς, προερχόμενον ἐκ τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς πρὸς τὸ αἰσθητόν. Ἐπάναγκες δηλαδή ὅπως ἡ ψυχὴ ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου ἐρχομένη εἰς πραγματικὴν ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ, ἐξ ἧς ἐπαφῆς ὑπόκειται εἰς τινὰ μεταβολὴν ⁶ καὶ καθίσταται ἐν μέρει τινὶ ὅμοια πρὸς τὸ αἰσθητόν ⁷. Ἐὰν μὴ καταστῶμεν ἐν μέρει ὅμοιοι πρὸς τὸ αἰσθητόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ λάβωμεν αἴσθησιν αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν ἀλλοιουμένη ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἀφομοιουμένη πως πρὸς αὐτὸ λαμβάνει αἴσθησιν ⁸. Ἐνταῦθα πρέπει

1. Αὐτ. 14, 2, art.1 καὶ 5, art. 2.

2. Ὁ νοῦς ὁρμᾷ ἀεὶ πρὸς τὸ ἄπειρον, ἐὰν δὲ μὴ εἶναι αὐτὸς κατὰ τὴν οὐσίαν ἄπειρος, ἐπάναγκες νὰ εἶναι ἄπειρος κατὰ τὴν διάρκειαν, τουτέστιν ἀθάνατος.

3. «Ὁ νοῦς νοεῖ τὰς αἰδίους ιδέας, πρέπει ἄρα νὰ εἶναι ὅμοιος αὐταῖς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀθάνατος».

4. Αὐτ. 1,5, art.2, 14, 4 art.2 καὶ 4.

5. Αὐτ. 1,1, art.7 «*Nemo sapiens dicet, quod ab intellectu incipit scientia, sed a sensu.*»

6. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ὑφίσταται ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου μερικὴν μόνον ἑτεροίωσιν· διότι ἡ καθολικὴ μεταβολὴ θὰ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν αὐτῆς. (Αὐτ. 1,4, art.4).

7. Ἡ ἐπαφὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ αἰσθητόν καὶ ἡ ἐπακολουθοῦσα μερικὴ ἀλλοίωσις καὶ ἐξομοίωσις πρὸς αὐτὸ μαρτυρεῖ, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ δὲν εἶναι ἄυλος ἀλλὰ σωματικὴ· τὸ θιγόμενον καὶ ἀλλοιούμενον ὑπὸ τοῦ σωματικοῦ εἶναι πάντως καὶ αὐτὸ σωματικόν. Εἶναι λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ ἔνυλος καὶ ἔχει σωματικὰς ιδιότητας καὶ δυνάμεις ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῆς ἐξωτερικῆς ὕλης. (Αὐτ. 1,5, art.2).

8. Ἡ ψυχὴ, οὐσα εὐκίνητος, αἰσθάνεται τὴν δόνησιν τῶν ἡχῶν διὰ τῶν

τοῦτο καλῶς νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἡ μερική μεταβολή καὶ ἀλλοίωσις τῆς ψυχῆς εἶναι, ὡς εἴρηται, πάθος αὐτῆς, δὲν εἶναι ὅμως τὸ παράπαν καὶ αἰσθησις. Εἰς τὸ πάθος ἐκεῖνο ἐπακολουθεῖ ἐνέργεια, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται μὲν καὶ παρατηρεῖ ἑαυτὴν¹, αἰσθάνεται δὲ προσέτι καὶ παρατηρεῖ τὰς ἐν ἑαυτῇ μεταβολὰς καὶ δι' αὐτῶν τὰ ἐπιδρῶντα ἀντικείμενα. Αὕτη δὴ ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς², ἡ συναφῆς πρὸς τὴν αὐτογνωσίαν αὐτῆς, εἶναι ἡ αἰσθησις³.

ὧτων ὡς φωτεινὴ δὲ αἰσθάνεται τὸ φῶς καὶ τὰ χρώματα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὡς θερμὴ αἰσθάνεται τὴν θερμότητα καὶ τὴν ψυχρότητα ὡς λεπτὸν σῶμα αἰσθάνεται τὴν βαρύτητα καὶ τὴν ἐλαφρότητα τῶν σωμάτων, τὴν πυκνότητα καὶ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ τοιαῦτα.

Τὰ αἰσθητήρια δὲν εἶναι ὄργανα τῆς αἰσθήσεως, ἀλλ' ἀπλῶς ἀγωγοί, δι' ὧν μεταφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν ἡ ἐπενέργεια τῶν πόρρω κειμένων σωμάτων. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ αἰσθησις ἐκάστου πράγματος εἶναι τὸ σύνολον πολλῶν μερικῶν αἰσθήσεων. Ἐπὶ τοῦ μήλου, φέρ' εἰπεῖν, λαμβάνομεν αἰσθησιν τοῦ χρώματος καὶ τῆς μορφῆς (διὰ τῆς ὀράσεως), ἅμα δὲ τῆς ψυχρότητος καὶ παχύτητος (διὰ τῆς ἀφῆς), ἔτι δὲ τῆς γλυκύτητος (διὰ τῆς γεύσεως) καὶ τῆς εὐωδίας (διὰ τῆς ὀσφρήσεως). Αἱ αἰσθήσεις αὗται ὁμοῦ συναποτελοῦσι τὴν αἰσθησιν τοῦ μήλου. (Αὐτ. 1,5 art.2. 1,4 art.2). Ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται διὰ πάντων τῶν αἰσθητηρίων παραβάλλει καὶ διακρίνει τὰ αἰσθήματα. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, ὅτι ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται συγχρόνως πολλὰ αἰσθήματα, μαρτυρεῖ προδήλως ὅτι δὲν εἶναι ἀπλῆ καὶ ἄυλος ἀλλὰ σύνθετος καὶ ὑλική. (6,8, art. 1.1, 4 art.2.3.5.7).

¹. Ἡ ψυχὴ κατὰ πρῶτον αἰσθάνεται καὶ παρατηρεῖ ἑαυτὴν, λαμβάνει γνῶσιν ἑαυτῆς. Ἡ τοιαύτη αὐτογνωσία (notitia sui ipsius) εἶναι οὐσιώδης, ἥς ἄνευ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ψυχὴ. Ἄν δὲ ἡ αὐτογνωσία συνήθως λανθάνη, αἴτιον εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, αἵτινες συγκαλύπτουσιν ἐκείνην. (Αὐτ. 6,8, art. 4. 14, 1. art.1.1,4 art.4).

². Εἰς παραγωγὴν αἰσθήσεως δὲν ἀρκεῖ μόνον τὸ πάθος, ἀλλ' ἀπαιτεῖται καὶ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι πολλὰ πάθη δὲν γίνονται αἰσθητά· καὶ ἄλλοτε καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ πολλοὶ ἐρεθισμοὶ δὲν γίνονται ἀντιληπτοί. (1, 5, art.1).

³. Οὕτω, πρὶν αἰσθανθῆ ἡ ψυχὴ τὴν θερμότητα, αἰσθάνεται ἑαυτὴν καὶ εἶτα διὰ τῆς ἑαυτῆς αἰσθήσεως αἰσθάνεται κατὰ δεύτερον λόγον τὴν μεταβολήν, ἣν ὑπέστη ὑπὸ ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως· κατόπιν αἰσθάνεται αὐτὴν τὴν θερμότητα τὴν ἐκ τῆς οἰκείας ἀλλοιώσεως προελθοῦσαν καὶ τέλος παρατηρεῖ τὸ θερμὸν ἀντικείμενον. (6,8 art.4).

Μεταβαλλομένη ἢ ψυχὴ καὶ τὴν οἰκείαν ἀλλοίωσιν παρατηροῦσα, τουτέστιν αἰσθανομένη¹, λαμβάνει ἐντύπωσιν (εἰκόνα) ὁμοίαν πρὸς τὸ ἀντικείμενον². Αἱ τοιαῦται ἀλλοιώσεις καὶ ἐντυπώσεις, καὶ ὅταν ἔτι παρέλθωσιν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις, παραμένουσιν ἐν τῇ ψυχῇ, καθὰ αἱ κινήσεις ἐν τῷ ἀέρι, εἰ καὶ εἶναι ἤδη ἀσθενέστεραι καὶ ἀτονώτεραι (μνήμη), δυνάμεναι νὰ ἐπανέλθωσιν ἐν καιρῷ εἰς τὴν συνείδησιν (ἀνάμνησις)· δύνανται δὲ νὰ ἐπανεέλθωσι καὶ κατὰ διάφορον τρόπον συνδυασθῶσι (φαντασία)³. Καὶ ἐνῶ κατὰ μικρὸν τὰ διάφορα μερικὰ γνωρίσματα ἐκπίπτουσι, τὰ ὅμοια γνωρίσματα τῶν ἐπὶ μέρους ἐντυπώσεων συνενοῦνται εἰς μίαν γενικὴν ἐντύπωσιν (παράστασιν), ἣτις εἶναι μικροτέρας διαρκείας. Ἐὰν ἡ γενικὴ ἐντύπωσις θεωρηθῇ ὡς ἀφαίρεσις, ἡ τοιαύτη ἀφαίρεσις δὲν γίνεται δι' ἰδιαιτέρας τινὸς ἐνεργείας (νόησεως, νοῦ) ἀλλ' ἀπλῶς διὰ τῆς ἐκπτώσεως τῶν ἀνομοίων καὶ τῆς συνενώσεως τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων⁴. Οὕτω σχηματίζεται ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, ἣτις εἶναι συγκεχυμένη γνῶσις πολλῶν ὁμοειδῶν ἀντικειμένων⁵.

Ὅταν ἡ ψυχὴ αἰσθάνηται τρόπον τινὰ τὰ πόρρω, τουτέστιν ὅταν ἔχη (ἀτονον) αἴσθησιν τῶν κοινῶν γνωρισμάτων (γενικῶν ἐντυπώσεων), τότε λέγομεν ὅτι νοεῖ⁶. Ἡ λεγομένη ἄρα νόησις εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀσθενὴς καὶ ἀτελής αἴσθησις⁷. Συναφῆς πρὸς

1. Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ, καθ' ὅσον αἰσθάνεται ἢ νοεῖ, θεωρεῖται ὅτι ἐνεργεῖ οὐχὶ ὡς σῶμα ἀλλ' ὡς ὑπερφυσικὸν ὄν. (14, 4 art. 1).

2. Αὐτ. 6, 8, art. 4. 1, 4 art. 4.

3. Αὐτ. 1, 6, art. 4.

4. Αὐτ. 1, 5, art. 1. «abstractio universalis non fit per virtutem aliquam agentem, sed ex languore activitatis in singularitate vel ex raritate agendi».

5. 1, 4 art. 4 καὶ 5, art. 1.

6. Αὐτ. 1, 4 art. 4 «Propterea sensus interior abeuntibus obiectis praesentialiter moventibus non retinet singulares proprietates, sed similitudines probe retinet, in quibus plura conveniunt obiecta; et hoc sentire dicitur intelligere Peripateticis, quod quidem sentire languidum est et a longe».

7. Ἐνθ. ἀνωτ. «Intelligere vero (est) sentire languidum et a longe et

τὴν αἰσθησιν εἶναι ἢ κρίσις· διότι κατ' ἐκείνην ἢ ψυχὴ ἐνεργοῦσα παρατηρεῖ πλήν τῆς οἰκείας ἀλλοιώσεως καὶ τὸ ἐπιδρῶν ἀντικείμενον καὶ ἀποφαίνεται περὶ αὐτοῦ, τουτέστι σχηματίζει κρίσιν, καθ' ἣν χαρακτηρίζει τοῦτο οἷον εἶναι ¹. Ἡ κρίσις αὕτη περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως προερχομένη εἶναι ἢ κυρίως γνῶσις (*sapientia*), εἰς ἣς τὴν συντέλεσιν συνεργοῦσι πᾶσαι που αἱ αἰσθήσεις ². Λοιπὸν ἢ αἰσθησις ἐμπεριέχει τὴν κρίσιν, ἣτις ὅμως μετὰ μεγάλης ταχύτητος τελουμένη δὲν γίνεται συνειδητή ³. Ἐπειτα ἢ ψυχὴ κρίνει συμπεραίνουσα ἐκ τοῦ μέρους τὸ ὅλον, ἐκ τοῦ ὁμοίου τὸ ὅμοιον (*συλλογισμός*) ⁴. οὕτω δὲ προβαίνει ἀπὸ τῆς μερικῆς γνώσεως (*sapientia*) εἰς τὴν καθολικὴν (*scientia*) ⁵.

Τούτων οὕτως ἐχόντων πᾶσα γνῶσις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἢ δ' ἐμπειρία πάλιν ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως. Διὰ ταύτης μάθάνομεν, πῶς ἔχουσι τὰ ἐκτὸς ἡμῶν πράγματα, τουτέστι πῶς φαίνονται ὅτι εἶναι. Ἡ τοιαύτη δ' ὅμως αἰσθησις (ἢ ἐξωτερικὴ) δὲν παρέχει, ὡς εἶδομεν, τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων· ὑπὲρ ἐκείνην

---

confusum). Αὐτ. 6, 4-6 «*ratio cinari est sentire aliquid non in se, sed in suo similli*). Πβλ. αὐτ. 5, 1 art.3.

¹. *Metaph.* 1,5, art.1 «*Sensum non passionem sed perceptionem passionis esse . . . . Videtur tamen magis actus esse vitalis indicativus ; qui rem perceptam, prout est, cognovit*». Αὐτ. 6,8, art.1.

². Αὐτ. 1,4 art.4.

³. *De sensu rerum* 1,4 «*Sensus igitur non solum passio est, sed fit simul cum discursu tam celeri, quod non percipitur*». *Metaph.* 6, 12, art. 5 «*Nec enim sensus aut intellectus est passio, nec scire est pati : sed iudicare ex passione ipsum agens*». Ἡ αἰσθησις δηλαδὴ προϋποθέτει πάθος καὶ ἅμα ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς, ἢ δ' ἐνέργεια αὕτη εἶναι κρίσις. Αἰσθησις ἄρα ἄνευ κρίσεως εἶναι ἀδύνατος.

⁴. Αἰσθανομένη, φέρ' εἰπεῖν, ἢ ψυχὴ τὴν θερμότητα τοῦ θιγομένου τούτου πυρὸς κρίνει περὶ τῆς δυνάμεως παντὸς πυρὸς καὶ πάσης θερμότητος, ἀφοῦ πᾶσα θερμότης εἶναι ἢ αὕτη. (Αὐτ. 1,4, art.4).

⁵. *Sapientia* εἶναι ἢ μερικὴ γνῶσις, ἣς ἀναγκαῖα συμπλήρωσις εἶναι ἢ *scientia*. (1,5, art.1).

Ίσταται ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις, ἡ αὐτογνωσία¹, ἣτις δεικνύει πρῶτον μὲν τὴν οὐσίαν ἡμῶν ἔπειτα δὲ κατ' ἀναλογίαν τὴν οὐσίαν τῶν ἀντικειμένων².

Καὶ αὕτη μὲν εἶναι ἡ κατ' αἰσθησιν καὶ ἐμπειρικὴ γνῶσις. Ἀλλὰ ὑπὲρ ταύτην τάττει ὁ Καμπανέλλας, παραπλησίως τῷ Τελεσίῳ, ὑψηλοτέραν γνῶσιν, ἣτις στοχάζεται τοῦ νοητοῦ καὶ ἰδεατοῦ κόσμου. Ἡ τοιαύτη ἀνωτέρα γνῶσις τελεῖται δι' ἰδίας (διαφόρου τῆς αἰσθητικῆς) ψυχῆς, τουτέστι τῆς νοητικῆς ψυχῆς τῆς τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς εἶναι ἐστραμμένος τὸ μὲν πρὸς τὴν αἰσθητικὴν ψυχὴν τὸ δὲ πρὸς τὸν νοητὸν καὶ ἰδεατὸν κόσμον. Καὶ ἐν μὲν ἐκείνῃ τῇ ἀναφορᾷ ἐνεργεῖ διὰ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς καὶ ποιεῖ ὅ,τι ἀπενείμαμεν αὐτῇ, αἰσθάνεται δηλονότι καὶ φαντάζεται, μνημονεύει καὶ ἀναμιμνήσκειται, κρίνει καὶ συλλογίζεται. Ἐν δὲ τῇ σχέσει ταύτῃ εἶναι αὐτοτελὴς καὶ ἀνεξάρτητος, ἐνεργεῖ ἄνευ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς³. Ἐνῶ λοιπὸν τὸ ζῶον περιορίζεται μόνον εἰς τὰ αἰσθητά⁴, ὁ ἄνθρωπος πεπροικισμένος διὰ τοῦ νοῦ καὶ διὰ τούτου κεκτημένος ἄμεσον γνῶσιν, ὑψοῦται ὑπὲρ τὰ αἰσθητά καὶ εἰσδύεται εἰς τὰ νοητά⁵.

---

1. Βεβαίως ἡ αὐτογνωσία (*notitia sui*) δὲν λείπει ἀπὸ πάσης αἰσθήσεως, ἀλλ', ὡς εἶδομεν, συγκαλύπτεται ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Ἐπάναγκες ὅπως χρησιμοποίησῃ ἡ ψυχὴ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς, ὥστε νὰ ἀθροισθῇ εἰς ἑαυτὴν καὶ δυνηθῇ νὰ παρατηρήσῃ καὶ γνωρίσῃ ἑαυτήν. (6,8, art. 4. 14, 1, art. 1).

2. Ἴδὲ ἀνωτ. σ. 335, σημ. 5.

3. Αὐτ. 14, 2 art.1,1,5, art. 2.

4. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι παρεμφερῆς εἰς τὰ ζῶα καὶ τοὺς ἀνθρώπους· διὰ ταύτης ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ ὅ,τι καὶ τὸ ζῶον, πλὴν ὅμως κατὰ τελειότερον τρόπον. Αὐτ. 1,6 art.2. «*Omnes hae functiones (τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς) sunt eiusdem animae nec negandae sunt animalibus, licet in nobis sunt perfectiores, tam ob spiritum perfectiorem tam ob mentis a Deo immissae adsistentiam informantem*». Ἐπὶ τούτοις δὲ τὸ ζῶον στερεῖται τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως (ὡς συγκαλυπτομένης ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς). (Αὐτ. 6,8, art.1).

5. Αὐτ. 1, 6, art. 3.

6. Ἡθικὴ. Πάντα τὰ ὄντα μετέχουσιν, εἰ καὶ κατὰ περιορισμένον τρόπον, τοῦ θεοῦ καὶ ἔχουσιν ὡς φυσικὸν αὐτῶν τέλος ἐκεῖνον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ θεὸς ὡς τὸ ἄμετρον ἀγαθὸν ὑπερβαίνει πᾶσαν ἔφεσιν, τὰ μερικὰ ὄντα φαίνονται ἔχοντα ὡς ἄμεσον σκοπὸν οὐχὶ τὸν θεὸν ἀλλὰ τὸ θεῖον ¹. Ὡς ἄμεσον λοιπὸν σκοπὸν ἐπιδιώκουσι τὴν ἑαυτῶν διατήρησιν, τὴν αὐτοσυντηρησίαν ², καὶ τείνουσι προσέτι αἰεὶ πρὸς τὸ βέλτιον. Τείνοντα δὲ ἀδιαλείπτως πρὸς τὸ βέλτιον, ἵνα διορθώσωσι τὰς ἑαυτῶν ἐλλείψεις, ὀρμῶσι πρὸς τὸ ἀπειρον καὶ ἐν τούτῳ μόνῳ εὐρίσκουσι τὴν ἀνάπαυσιν. Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι πάντα ἀγαπῶσι τὸν θεὸν ὡς τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν καί, ὅπερ σπουδαιότερον, ἀγαπῶσι τὸν θεὸν μᾶλλον ἢ ἑαυτά, διότι γινώσκουσι κατὰ μυστικὸν τινα τρόπον ὅτι ἐκεῖνος εἶναι τὸ ἀπειρον καὶ ἀίδιον, τὸ ποριστικὸν τῆς μακαριότητος ³. Ἐνῶ δὲ τὰ ἄλλα φέρονται πρὸς τὸν θεὸν μόνον ἐξ ὀρμεμφύτου, ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ τοῦτο οὐχὶ ἀπλῶς ἐξ ὀρμεμφύτου, ἀλλὰ μετὰ συνειδητῆς καὶ ἐλευθέρας ἀγάπης ⁴. Ἡ ἀγάπη αὕτη προϋποθέτει τὴν δύναμιν τοῦ γινώσκειν καὶ ἀγαπᾶν τὸν θεὸν ⁵. Οἱ δὲ

¹. Αὐτ. 10. codicill. art. 2. «Quo modo Deus sit finis, naturalis rerum omnium, non intelligimus, nisi ex hoc, quod omnia appetunt bonum sed proportionaliter sibi, quod est cuiusque esse conservatio. Deus autem excedit omnem appetitum, cum sit immensa bonitas; ergo particularia entia non possunt pro fine habere Deum, sed quid divinum».

². Ὁ λίθος θέλει νὰ μείνῃ λίθος, ριπτόμενος δὲ πρὸς τὰ ἄνω φέρεται πρὸς τὴν γῆν ὡς ἴδιον οἶκον. Τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἐπιδιώκουσι τὴν διατήρησιν ἑαυτῶν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ γένους. Οὕτω καὶ ἡμεῖς ἀγαπῶμεν ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοὺς ἄλλους καὶ τὰ ἄλλα.

³. Αὐτ. 16, 2, art.1.

⁴. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ πράττει κατὰ τὴν ἑαυτοῦ προαίρεσιν. (23, art. 1,5, art.7). Καὶ φαίνεται μὲν προδήλως ὡς ἀσυμβίβαστος ἢ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ὑποστηρικθεῖσαν ἤδη (ιδεῖ ἄνωτ. σελ. 342), καθολικὴν εἰμαρμένην· ἀλλ' ὁ Καμπανέλλας πειρᾶται νὰ συμβιβάσῃ ταῦτα παρατηρῶν ὅτι ὁ θεὸς ἐξ αἰδίου προεῖδε τὰς ἐλευθέρας πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ προῖδων συνήρμοσέν ἀρχῆθεν αὐτάς πρὸς τὴν συνάφειαν ἐκείνην καὶ ἀλληλουχίαν τῶν πραγμάτων, ἣν καλοῦμεν εἰμαρμένην ἢ μοῖραν. (Αὐτ. 9,5, art.5-10. :9,9 art5. «Causas liberas implicavit Deus coactis et servilibus»).

⁵. Ἐνθ. ἄνωτ.

κανόνες, οἵτινες πρέπει νὰ τηρῶνται πρὸς ἔφιξιν τοῦ ὑψίστου ἀγα-
θοῦ καὶ τῆς ἀληθινῆς εὐδαιμονίας, ἀποτελοῦσι τὴν ἀρετὴν·
ὅ,τι πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶναι νόμος, εἶναι πρὸς ἕκαστον ἄνθρωπον
ἀρετὴ. Ἐρχόμεθα εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν, ἐὰν διατηρῶμεν τὴν ἰδίαν
ἡμῶν ζωὴν καὶ συνεχίζωμεν αὐτὴν διὰ τῶν τέκνων, αἴρωμεν τὰ
εἰς τὴν τελείωσιν ἐπιπροσθοῦντα κωλύματα καὶ ἐπανευρίσκωμεν
τὴν οἰκείαν φύσιν καὶ ἀρχὴν ¹. Ἐπικουρεῖ δὲ κατ' ἐξοχὴν ἡ θρησκεία,
ἥτις ἄγει ἀπὸ τῆς φυσικῆς εἰς τὴν ὑπερφυσικὴν ζωὴν. Ἡ θρη-
σκεία, ὡς ἐπίγνωσις τῆς ἀρχῆς ἡμῶν καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐξαρ-
τήσεως, εἶναι ἔμφυτος ²· εἶναι σύμφυτος, ὡς εἶναι καὶ ἡ πρὸς
τὸν θεὸν ἀγάπη. Διότι ἡ ἀνεπίγνωστος ἢ λανθάνουσα ἀγάπη πρὸς
ἡμᾶς αὐτούς, ἥτις ὑπόκειται βάσις τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπης,
ὑπάρχει κατὰ τὴν ἐνδόμυχον αὐτῆς οὐσίαν καὶ ἀγάπη πρὸς τὸ
ἄπειρον ὄν, ὅπερ δρᾷ ἐν πᾶσι τοῖς πεπερασμένοις καὶ οὐ μετέχον-
τες μόνον δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς αἰωνίου μακαριότητος. Ἡ
θρησκεία ἀπαιτεῖ, ὅπως συνδεθῶμεν μετὰ τοῦ θεοῦ, ἀπολαύσωμεν
τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ καὶ μάθωμεν πάντα κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ ³.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀρχέγονος
καὶ ἀπόκρυφος, «λανθάνουσα» θρησκεία (*religio abditā*), ὅπως
ὑπάρχει καὶ «λανθάνουσα» γνῶσις καὶ «λανθάνον» ὀρμέμφυτον.
Ἡ ἐνδόμυχος αὕτη καὶ φυσικὴ καὶ ἀρχέγονος θρησκεία εἶναι ἀνε-
πίδεκτος πλάνης καὶ προηγεῖται τῶν ἐπὶ μέρος θετῶν καὶ ἐπι-
κτῆτων θρησκειῶν (*religiones superadditae*), αἵτινες ἐνδέχεται
νὰ σφάλλωνται. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκαία ἡ ἐξ ἀποκαλύ-
ψεως θρησκεία, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται εἰς τὴν ὑπὲρ φύσιν
ζωὴν καὶ προσδοκᾷ τὴν μετὰ θάνατον μακαριότητα ⁴.

Ἐν τοῖς ἐπὶ μέρος ἠθικοῖς ζητήμασι ὁ Καμπανέλλας συμ-

¹. Αὐτ. 6, 15, art. 1. 16, 2, art. 3. Ἡ πρὸς εὐδαιμονίαν ὁδὸς χαρακτη-
ρίζεται ὡς *nudatio et reversio a notitiis adeptis alienantibus nos a nobis
ad notitiam intuitivam nostri ac proinde Dei, nostri principii*. (17, 3
art. 1).

². Αὐτ. 16, 2, art. 4.

³. Αὐτ. 9.9, art. 5. 10. codicill. art. 2. 17, 3 art. 1.

⁴. Αὐτ. 16, 1, art. 2. 17, 2, art. 2.

φωνεῖ τῷ Τελεσίῳ καὶ ἐξαίρει ὡσαύτως τὴν μεγαλοφροσύνην (sublimitas) ὡς κορωνίδα τῶν ἀρετῶν. "Ὀλως δ' εἰπεῖν ὡς πυρὴν τῆς Ἠθικῆς ὑπεμφαίνεται ἡ ἀπαίτησις τῆς αὐτοσυντηρησίας ἐντὸς τῆς θείας ἀγάπης καὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου. Ὁμόλογος εἶναι καὶ ἡ περὶ πολιτείας θεωρία, περὶ ἧς ἔσται ἀλλαχοῦ ἐν τοῖς ἐξῆς οἰκειότερον ὁ λόγος.

7. Ἐπισκόπησις. Ἀναθεωροῦντες τὰ πρόσθεν ὑποτυπωθέντα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ κατὰ πολλὰ (πατρίδα, ἀσχολίας, περιπετείας καὶ τάσεις) παρεμφερῆς πρὸς τὸν Βροῦνον καὶ οὐχ ἤττον ἐπιφανῆς ἀνὴρ Θωμᾶς Καμπανέλλας συνεδύαζεν ἐν ἑαυτῷ σπανίας καὶ ἀσυμβιβάστους ιδιότητας, ἔξαρσιν διανοίας καὶ στενότητα δεισιδαιμονίας, τολμηρὰν φαντασίαν καὶ ξηρὰν σχολαστικότητα, περιπαθῆ ἑνεργητικότητα καὶ ψυχρὰν σκέψιν, σφοδρὰν ὀρμὴν πρὸς τὰ νέα καὶ περισσὴν ἐμμονὴν εἰς τὰ παλαιά. Γνώστης τῶν παλαιῶν καὶ τῶν μετέπειτα θεωριῶν δὲν ἔστεργε τὰ παραδεδομένα ἀλλ', ὡς καὶ οἱ ἄλλοι φιλόσοφοι τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀνεζήτει νέαν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν. Ὅσον δὲ καὶ ἂν κατεπολέμει τοὺς Σχολαστικούς, ὅμως ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν φυσικῶν θεωριῶν ἤτο καὶ οὗτος, ὡς καὶ ὁ Τελέσιος, συγγενῆς πρὸς τοὺς ὁμοχρόνους περιπατητικούς· ἐξῆρε δὲ μάλιστα τὴν ὀρησκείαν ὡς διακρίνουσαν τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀνυψοῦσαν αὐτὸν εἰς τὸν Θεόν¹. Ὁρμηθεὶς ἀπὸ τοῦ Τελεσίου παρεδέξατο πρὸς ἐρμηνείαν τῶν παντοειδῶν τοῦ κόσμου ὄντων, παραπλησίως ἐκείνῳ, τὴν καθ' ἑαυτὴν ἀδρανῆ ὕλην καὶ τὰς ἐπὶ ταύτην ἐπενεργούσας καὶ πρὸς ἀλλήλας ἀντιμαχομένας δύο δυνάμεις, τὴν θερμότητα καὶ τὴν ψυχρότητα· ἐξ ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι διασταλτικὴ καὶ ἔχει τὴν ἑδραν ἐν τῷ ἡλίῳ ὡς κέντρον τῆς φιλίας (centrum amoris), αὕτη δὲ συσταλτικὴ ἐδρεύει ἐν τῇ γῆ ὡς κέντρον τοῦ μίσους (centrum odii). Ἄλλ' ὑπάρχει διαφορὰ, καὶ αὕτη οὐχὶ μικρά, τῶν δύο φιλοσόφων. Ὁ μὲν Τελέσιος ἤτο κυρίως φυσικὸς φιλόσοφος προσάπτων εἰς τὴν φυσικὴν, ὡς τι ἐπί-

1. Ἡ ἰσχυρὰ ἐπικράτησις τῶν θεολογικῶν ἀπόψεων, ἧτις ὑπῆρχεν ἐν τῇ φυσικῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πατρικίου, ἐμφανίζεται καὶ παρὰ τῷ Καμπανέλλᾳ ἐν μείζονι ἔτι βαθμῷ.

μετρον, τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν γνωσιολογίαν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ὁ Καμπανέλλας τὸ κέντρον τοῦ βάρους θέτει ἐπὶ τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς ὄντολογίας, εἰς ἣν ὑποτάττει ἐν ὑστέρα μοίρα ἔχων τὴν φυσικὴν, ἀφοῦ δεικνύει ὅτι αἱ ἐν τῇ φύσει δρῶσαι δυνάμεις τῆς θερμότητος καὶ τῆς ψυχρότητος εἶναι ἀπλῶς ὄργανα ὑπηρετικὰ τῶν ιδεῶν τοῦ θεοῦ¹. Χωρῶν περαιτέρω τῆς φυσικῆς θεωρίας τοῦ Τελεσίου προθυμεῖται νὰ ιδρύσῃ Μεταφυσικὴν, ἥτις νὰ μὴ ἀντίκηται πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Πάντως δ' εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀληθείας ὄντολογικῶν ἀρχῶν καὶ τούτου ἕνεκα εὐθύς, ἀρχόμενος τῶν οἰκείων ἐρευνῶν, ἀποκρούει ἐντόνως τοὺς σκεπτικοὺς ἰσχυρισμοὺς περὶ τοῦ ἀδυνάτου ἀσφαλοῦς καὶ σταθερᾶς γνώσεως, δεικνύων ὅτι οἱ τοιοῦτοι ἰσχυρισμοὶ ἐνέχονται εἰς ἀντίφασιν, διότι λεληθότως ὁμολογοῦσιν ὅ,τι ἀρνοῦνται.

Τὸν πυρῆνα τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος ἀποτελεῖ ἡ πολλοῦ λόγου ἀξία περὶ γνώσεως θεωρία. Κατὰ ταύτην, ἀφετηρίαν τῆς γνώσεως ποιεῖ ἡ αἴσθησις καὶ εὐρύτερον ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ. Ἡ κατωτέρα δηλαδὴ ψυχὴ, μὴ οὔσα ὅλως ἄμοιρος τῆς ὕλης, ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν αἰσθητῶν, ὑφ' ὧν πάσχουσα καὶ πῶς ἀλλοιούμενη καθίσταται ἐν μέρει ὁμοία πρὸς αὐτά· παρατηροῦσα δὲ τὰς ἐν ἑαυτῇ ἀλλοιώσεις λαμβάνει αἴσθησιν, ἐντύπωσιν (εἰκόνα) τῶν αἰσθητῶν. Τὰς τοιαύτας εἰκόνας διατηρεῖ ἐν ἑαυτῇ ἀσθενεστέρας καὶ ἀτονωτέρας καὶ διὰ τούτων αἰσθάνεται τὰ ἀπόντα ἀμυδρότερον. Διὰ τῆς ἐκπτώσεως δὲ τῶν ἀνομοίων καὶ τῆς συνενώσεως τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων τῶν ἐπὶ μέρους ἐντυπώσεων παράγονται αἱ γενικαὶ τῆς ψυχῆς εἰκόνας, αἱ ἔννοιαι, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὰ κοινὰ τῶν καθ' ἕκαστα ὁμοειδῶν καὶ οὐχὶ εἰς τι καθολικὸν ὄν. Ἡ λεγομένη ἄρα νόησις εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἀτελεστέρα τις αἴσθησις. Ὡσαύτως καὶ αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοὶ ἀνάγονται εἰς τὴν αἴσθησιν, εἶναι τρόποι αἰσθήσεως. Ἐνταῦθα εἶναι σημειῶδες ὅτι ὁ Καμπανέλλας συνεπλήρωσε τὴν γνωσιο-

¹. Metaph. 6,7, art. 4. Βεβαίως ἡ φύσις ἔχει τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις, ἀλλ' αὗται ἐνεργοῦσιν ὡς ὑπηρετικαὶ τῶν θείων σκοπῶν.

λογίαν τοῦ Τελεσίου καὶ ἀνέπτυξε τὰς αἰσθησιοκρατικὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε οἱ τὴν αὐτὴν ὁδὸν ὕστερον πορευθέντες φιλόσοφοι ὀλίγα μόνον εἶχον ἐν ταῖς λεπτομερείαις νὰ προσθέσωσιν.

Ὅπως ἂν ἔχη, αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσι μὲν ἡμῖν τὰ πράγματα οἷα εἶναι ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ, τουτέστιν ὡς σύνολα ποιότητων, ἅς συλλαμβάνει ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ καὶ συνάπτει εἰς ἓν ὅλον· δὲν δεικνύουσιν ὁμῶς καὶ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Τὴν οὐσίαν ἡμῶν κατὰ πρῶτον καὶ ὕστερον τὴν οὐσίαν τῶν ἄλλων πάντων παρέχει ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις, ἡ αὐτογνωσία. Ἡ αὐτογνωσία πορίζει τὴν ἀδιάσειστον βεβαιότητα τῆς ἰδίας ἡμῶν ὑπάρξεως¹ καὶ διαλύει τὴν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης, παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ γνωρίσωμεν κατ' ἀναλογίαν ἡμῶν τὰ ἄλλα ὄντα καὶ αὐτὸν τὸν θεόν, οὕτω δὲ ἀνοίγει τὴν ὁδὸν εἰς τὴν μεταφυσικὴν. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀνεκλήθη αὐθις εἰς τὴν ζωὴν καὶ ἀνεπτύχθη ἡ περὶ αὐτογνωσίας διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Λύγουστίνου καὶ προωδοποιήθη ἡ παρεμφερὴς θεωρία τοῦ Καρτεσίου.

Λοιπὸν διὰ τῆς αὐτογνωσίας βεβαιούμεθα ὅτι ὑπάρχομεν καὶ ὅτι δυνάμεθα καὶ γινώσκομεν καὶ βουλόμεθα· ὅτι ἔχομεν περιορισμένην τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν, τὴν γνῶσιν καὶ τὴν βούλησιν. Τὰς τρεῖς ταύτας θεμελιώδεις καὶ ἀρχεγόνους ιδιότητας (δύναμιν, γνῶσιν καὶ βούλησιν) ἀπονέμομεν κατ' ἀναλογίαν καὶ εἰς τὰ ἄλλα ὄντα· ἀκολουθῶν δὲ συμπεραίνομεν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀπολύτου ὄντος, πρῶτου καὶ αἰδίου, εἰς ὃ προσνέμομεν τὰς αὐτὰς ιδιότητας πλὴν ἐν μείζονι βαθμῷ. Τὸ Ἀπόλυτον ἐκεῖνο, ὅπερ εἶναι ὁ θεός, ἔχει ἄπειρον δύναμιν, σοφίαν καὶ ἀγάπην καὶ διὰ τούτων ὑπάρχει ὁ αἴτιος πάντων, ὁ τὸν κόσμον δημιουργήσας κατὰ τὰς ἐν ἑαυτῷ ιδέας. Αἱ «τρεῖς μεγάλαι ἐπιδράσεις» τῶν ἀρχεγόνων θείων ιδιοτήτων ἐμφανίζονται ὡς ἀνάγκη, εἰμαρμένη καὶ ἀρμονία· ἡ μὲν ἀπόλυτος δύναμις ποιεῖ τὴν ἀνάγκην, ἡ δὲ ἀπό-

¹. Δυνάμεθα πράγματι, λέγει, νὰ νοῶμεν ὅτι δὲν ὑπάρχει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο ἀλλ' οὐχὶ ὅτι δὲν ὑπάρχομεν ἡμεῖς αὐτοί· διότι πῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ νοῶμεν, ἐὰν μὴ ὑπάρχομεν; (Metaph. 6,3, art. 5. Πβλ. 1, 2 καὶ 3).

λυτος σοφία τὴν εἰμαρμένην, ἢ δὲ ἀπόλυτος ἀγάπη τὴν ἄρμονίαν τοῦ σύμπαντος. Ἡ ἄρμονία συντελεῖται διὰ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς, ἥτις παράγει τὸν κύριον δεσμὸν πάντων καὶ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν.

Ἡ χρησιμοποίησις πολυειδῶν παλαιῶν τε καὶ ἐπιγενεστέρων θεωριῶν δὲν ἐπέτρεψε προφανῶς τὴν συγκρότησιν μονοειδοῦς καὶ ἀμοίρου δυσχερεῶν συστήματος. Ἐν τούτῳ παρίσταται μὲν ὁ κόσμος ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθεὶς κατὰ τὴν παράδοσιν Θωμᾶ τοῦ Ἀκυνάτου· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὅμως θεωρεῖται ὡς προελθὼν ἐκ τοῦ θεοῦ δι' ἀπορροῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τῶν νέων πλατωνικῶν καὶ μάλιστα ψ—Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἐνῶ δὲ πάλιν ἀποφαίνει τὴν αἴσθησιν ὡς πηγὴν τῆς γνώσεως καὶ παρέχει ἐκπρεπὲς πρότυπον εἰς τοὺς μετέπειτα αἰσθησιοκρατικούς, ὅμως παραλείπει νὰ συναγάγῃ τὰς ἀκολουθίας τῆς αἰσθησιοκρατίας καὶ ἀντὶ τοῦ νὰ καταλήξῃ, ὡς ἦτο εὐλογον, εἰς τὴν σκέψιν τρέπεται διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας εἰς τὴν νοησιοκρατίαν· τέμνει νέας ὁδοὺς καὶ καθίσταται ὁ πρόδρομος τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ὡς ὁ Βροῦνος προωδοποίησε τὸν Σπινόζαν καὶ τὸν Λεϊβνίτιον, οὕτω καὶ ὁ Καμπανέλλας προπαρεσκεύασε τὸν Καρτέσιον καὶ ἐν μέρει τὸν Κάντιον. Καὶ εἶναι μὲν ὀνοματοκρατικὸς παραδεχόμενος ὅτι πρὸς τὰς ἐννοίας, τὰς διὰ τῆς αἰσθήσεως σχηματιζόμενας, ἀντιστοιχοῦσι μόνον τὰ κοινὰ τῶν ὁμοειδῶν πραγμάτων γνωρίσματα, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται ὅλως τὰς ιδέας ἐνορῶν ταύτας ἐν τῷ θεῷ νῶ. Τάττων ὑπὲρ τὴν αἰσθητικὴν ψυχὴν τὴν νοητικὴν (τὸν νοῦν) ἀνυψοῦται εἰς τὸν ὑπερφυσικὸν κόσμον καὶ καταλείπει ὀπίσω καὶ μακρὰν τὸν ὕλισμόν. Ὡσαύτως ἐξαίρει μὲν τὴν εἰμαρμένην, ὡς προϊούσαν ἐκ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὑποστηρίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ πειρᾶται, κατὰ τρόπον ὁμολογουμένως εὐφυᾶ, νὰ συμβιβάσῃ δυσαρμόστους ἐννοίας. Παρὰ ταύτας ὅμως καὶ τὰς τοιαύτας δυσχερείας τὸ προκείμενον φιλοσόφημα εἶναι ἀντάξιον τῆς εὐρείας διανοίας τοῦ ἀνδρός· εἶναι σύστημα εὐρύτατον, πρὸς ὃ εἶναι δύσκολον νὰ παραβληθῇ ἕτερόν τι τῶν ὁμοχρόνων· περιέλαβε μὲν ἐν ἑαυτῷ τὰς παλαιότερας ἀξιολόγους θεωρίας καὶ τὰ πορίσματα τῶν συγχρόνων ἐρευνῶν, προῦ-

πετύπωσε δὲ θαυμασίως τὰς ἀρχὰς τῶν μεγάλων νεωτέρων φιλοσοφῶν ¹.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

---

¹. Ἐνταῦθα διασταυροῦνται αἰσθησιοκρατία (ἐμπειριοκρατία) καὶ νοησιοκρατία, ὕλισμός καὶ πνευματοκρατία, θεαρχία καὶ πανθεῖα, μερική σκέψις καὶ ὀρθολογισμός, κριτικὴ διάθεσις καὶ μυστικὴ τάσις, ἐλευθερία καὶ ἀνάγκη. Ὅτι τὰ διάφορα ταῦτα στοιχεῖα δὲν δύνανται νὰ συναρμοσθῶσιν εἰς ἐνιαίαν ὁλότητα, εἶναι εὐδὴλον.

Περὶ τοῦ Καμπανέλλα διέλαβον ἄλλοι τε καὶ οἱ Berti D., *La vita e le opere di Th. Camp.* Roma 1878. Wuttge H., *Erkenntnislehre und Ethik bei Camp.* Halle 1897.—Wessely J., *Th. Camp. Sonnenstaat* Münch. 1900.—Rossi M., *Th. Camp. metafisico.* Firenze 1921.—Mattei R., *La politica di Camp.* Roma 1927.—Trevos P., *La filosofia politica di T. Camp.* Bari 1930.—Ducloux W., *Die metaphysische Grundlage der Staatsphilosophie des T. Camp.* Münch. 1936.—Tesla A., *T. Camp. Mail.* 1941.—Valeri N., *Campan. Mail.* 1941.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΝ

Α. Η ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν σχέσεις ἐκάστου ἐρρυθμίζον αἱ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα κρατοῦσαι χριστιανικαὶ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις, καθ' ἃς ὑπάρχει ἀντίθεσις τῆς αἰδίου πολιτείας τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ἀτελοῦς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων¹. Μόλις δὲ ὕστερον μετεβλήθησαν αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις καὶ δὴ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἐγκατελείφθη ἡ γνώμη περὶ ὑποταγῆς τῶν ἐπιγείων πολιτειῶν εἰς τὸ αἰώνιον κράτος τοῦ οὐρανοῦ (κατ' ἀκολουθίαν εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάπα). Καὶ ἦτο τοῦτο εὐλογον· διότι πλὴν τῆς ἰσχυρᾶς τῶν λαῶν τάσεως πρὸς πολιτικὴν αὐτονομίαν, οἱ τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἠρῦοντο τὰς περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας γνώμας ἐκ διαφόρων καὶ οὐχὶ τῶν αὐτῶν πηγῶν, ἃς εἶχον οἱ τοῦ μέσου αἰῶνος θεολόγοι καὶ φιλόσοφοι². Ἦδη ὁ Δάντης³ καίπερ ἀσπαζόμενος τὰ ἄλλα περὶ πολι-

¹. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος πρῶτος ἐξέφρασεν ἀδρῶς τὴν θεωρίαν τῆς μεγάλης ἀντιθέσεως τῆς μεταξὺ τοῦ κράτους τῆς χάριτος καὶ τοῦ κράτους τῆς φύσεως. Ἡ «ἐπίγειος πολιτεία» (civitas terrena) εἶναι μόνον προπαρασκευὴ τῶν χριστιανῶν πρὸς μετάβασιν εἰς «τὴν πολιτείαν τοῦ θεοῦ» (civitas Dei). Ἡ πολιτεία δηλαδὴ τοῦ κόσμου ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ, εἶναι «πολιτεία τοῦ Διαβόλου» (civitas Diaboli). Τὴν πρώτην, λέγει, πολιτείαν ἱδρυσεν ὁ ἀδελφοκτόνος Κάιν· διὸ καὶ ἡ ἐπίγειος πολιτεία διαπυροῦται ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ εὐρίσκεται ἐν διηνεκεῖ διαμάχῃ πρὸς τὴν θείαν πολιτείαν· κατὰ δὲ τὸ τέλος τοῦ κόσμου θὰ συντελεσθῇ ὁ αἰώνιος χωρισμὸς τοῦ κράτους τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κράτους τοῦ σατανᾶ. Οὐχὶ διάφορα κατὰ βάθος ἀπεφῆνατο ὕστερον καὶ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης συνομολογῶν ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία εἶναι ἐν πᾶσι (καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς κοσμικοῖς πράγμασιν) ὑπεράνω πασῶν τῶν κοσμικῶν κυβερνήσεων.

². Οἱ μετὰ πάθους ἀναγινωσκόμενοι συγγραφεῖς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως ἦσαν μάλιστα ὁ Κικέρων, ὁ Σενέκας καὶ ἰδίᾳ ὁ Πλούταρχος.

³. Ὁ Dante Alighieri (1265—1321), ὁ περιπαθὴς ἀοιδὸς τοῦ ἔρωτος καὶ ὑψηλὸς ποιητὴς τῆς θείας Κωμωδίας, παρέχει πρὸς ἄλλοις ἱκανὰς περὶ πολιτείας ἀποφάνσεις.

τείας διδάγματα τοῦ Θωμᾶ, ἀποκρούει τὴν ὑποταγὴν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπαιτεῖ χωρισμὸν τῶν δύο ἐξουσιῶν, τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς. Ἀμφότεραι, λέγει, αἱ δυνάμεις αὗται, γενόμεναι κατὰ θεῖαν βουλήν, πρέπει νὰ εἶναι αὐτοτελεῖς καὶ νὰ δρῶσιν ἑκατέρα ἐν τῷ οἰκείῳ τῶν καθηκόντων κύκλῳ· ἐὰν δὲ ἀναμειγνύωνται ἑκατέρα εἰς τὰ ἔργα τῆς ἄλλης, θὰ καταστραφῶσιν ἀμφότεραι. Ἀμφότεραι ὀφείλουσι νὰ συμπληρῶσι καὶ οὐχὶ νὰ καταπολεμῶσιν ἀλλήλας¹. Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως δὲν ἀποκρύπτει τὴν ἐννοίαν τῆς ἀρχαίας ἰσχυρᾶς πολιτείας, ἣτις οὔτε ἔχρηζε τῆς ἐκκλησίας καὶ προὔπῆρχε τοῦ χριστιανισμοῦ², ἀπερικαλύπτως δὲ ἀποφαίνεται ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ «οὐδὲν ἔχει ἀνώτερον»³. Τὰς πολιτικὰς θεωρίας τοῦ ἐνδόξου τούτου ποιητοῦ κανονίζει ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ ἀληθὴς πατρὶς τοῦ πεπαιδευμένου ἀνθρώπου εἶναι «ὁ σύμπας κόσμος»⁴ κατὰ ταύτην δ' ἀπαιτεῖ τὴν συγκρότησιν μεγάλου χριστιανικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἀποβλέπει εἰς Γερμανὸν αὐτοκράτορα κατέχοντα κοσμικὴν κυριαρχίαν⁵. Ὅπως ἂν ἔχη, ὁ Δάντης δὲν ἀξιοῖ, καθὰ Θωμᾶς ὁ Ἀκυνάτης, τὴν ὑποταγὴν τοῦ κοσμικοῦ ἄρχοντος εἰς τὸν θρησκευτικὸν ἀλλ' ἀπλῶς θέλει στενὴν σχέσιν αὐτῶν, ἐξαναγκάζουσαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ σέβηται τὸν πνευματικὸν πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς ἐκκλησίας.

Ἐν τῇ περὶ πολιτείας φιλοσοφίᾳ τῆς περιόδου ταύτης κρατοῦσι δύο κύριαι τάσεις· ὧν ἡ μὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πρακτικὴ πολιτικὴ, ὑπερμαχοῦσα τῆς μοναρχίας ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου καταπολεμοῦσα αὐτήν, ἡ δ' ἑτέρα ὡς οὐτοπικὴ, προτείνουσα διαφόρους καὶ παραδόξους πολιτείας μορφάς. Ἐκείνην μὲν ἀντι-

¹. Purg. 16, 106–111. Ἐν τῇ πολιτικῇ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Περὶ μοναρχίας» (De monarchia) ἐπαναλαμβάνει ὁ Δάντης τὴν ἀπαίτησιν τῆς διακρίσεως τῶν δύο ἐξουσιῶν. Ὁ πάπας πρέπει, λέγει, «νὰ χειραγωγῇ τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τῆς ἀποκαλύψεως, εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν», ὁ δὲ αὐτοκράτωρ «νὰ καθοδηγῇ εἰς τὴν πρόσκαιρον εὐτυχίαν» (3, 16).

². De monarch. 3, 13. Πβλ. 2, 13.

³. Αὐτ. 3, 16.

⁴. De vulgari eloquio 1, 6.

⁵. Purg. 6, 97 ἐξ. De monarchia 3, 16.

προσωπεύει κατ' ἔξοχὴν ὁ Μακιαβέλλης, ταύτην δὲ ὁ Μῶρος καὶ ὁ Καμπανέλλας.

Ι. ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

1. ΜΑΚΙΑΒΕΛΛΗΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Νικόλαος Machiavelli ἐγεννήθη ἐν Φλωρεντία τῷ 1469 καὶ ἀνήκεν εἰς ἀρχαῖον καὶ εὐγενῆ οἶκον. Πρωτῶς καταστάς γραμματεὺς τῆς Φλωρεντιακῆς δημοκρατίας ἐπέμφθη πολλάκις πρεσβευτῆς καὶ ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πάπα καὶ ἰκανῶν ἡγεμόνων¹. Αἱ πολλαὶ ἀποδημίαι καὶ αἱ μετὰ πολιτικῶν καὶ ἐπιφανῶν προσώπων ἀναστροφαὶ παρέσχον αὐτῷ τὴν εὐκαιρίαν νὰ συγκομίσῃ δαψιλεῖς παρατηρήσεις περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ νὰ μάθῃ τὴν διαφθορὰν τῆς παπικῆς αὐλῆς. Ἦτο δὲ μέγα ἀτύχημα εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν θεωριῶν τοῦ ἀνδρὸς τούτου τὸ ὅτι τὴν ἰταλικὴν πολιτικὴν τῶν τότε χρόνων διέκρινε δόλος καὶ πανουργία, ἐπίβουλος κακοήθεια καὶ σκληρότης. Ὅτε οἱ Μεδικοί κατέλυσαν τὴν δημοκρατίαν, ὁ Μακιαβέλλης ἐστερήθη τῆς θέσεως καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ μακρὰν τῆς γενετείρας διήγαγε πολλὰ ἔτη ἐν πενίᾳ ἀσχολούμενος περὶ τὴν συγγραφήν ἀξιολόγων ἔργων, ἐν οἷς διακρίνονται τὰ καταστάντα περιώνυμα πολιτικὰ συγγράμματα τὰ ἐπιγραφόμενα «Περὶ τοῦ ἡγεμόνος»² καὶ «Πραγματεῖαι τῆς πρώτης δεκάδος τοῦ Τίτου Λιβίου»³. Διὰ τοῦ πρώτου λέγεται ὅτι ἐπεδίωκε τὴν μετὰ τῶν Μεδίκων συμφιλίωσιν, ἧς καὶ ἐπέτυχε τῷ 1519, ἐπιτυχῶν δὲ ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας τῆς Φλωρεν-

¹. Πλὴν τοῦ πάπα Ἰουλιανοῦ τοῦ δευτέρου ἐπεσκέψατο τὸν Καίσαρα Βοργίαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα Μαξιμιλιανὸν καὶ τὸν βασιλέα Λουδοβίκον τὸν δωδέκατον.

². Il principe. Τὸ βιβλίον τοῦτο, περιέχον 25 κεφάλαια, συνετάχθη μὲν τῷ 1513 ἐδημοσιεύθη δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως, τῷ 1532 καὶ ὕστερον πολλάκις. Λατινιστὶ ἐξεδόθη τῷ 1560 καὶ μετεφράσθη πολλάκις εἰς πολλὰς γλώσσας.

³. Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐκ τριῶν βιβλίων συνιστάμενον καὶ συγχρόνως μετὰ τοῦ πρώτου συνταχθὲν ἐξεδόθη ἐν Φλωρεντία καὶ Ῥώμῃ τῷ 1531 καὶ ὕστερον πολλάκις, μετεφράσθη δ' εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ἄλλας γλώσσας.